

door Hans Feddema

In gesprek blijven over voltooid leven is van levensbelang

In het debat over voltooid leven weerklinkt de diversiteit van onze samenleving. Het gaat niet alleen om maatschappelijke vragen, altijd spelen visies op leven en sterven mee. Dit werd onderstreept tijdens een expertmeeting van De Linker Wang.

Yfke Nawijn

Doel van de expertmeeting op 5 april jl. in Utrecht was om het thema beter te begrijpen en om nuances te laten horen. Behalve over voltooid leven gaat het debat ook over eenzaamheid, zorgen om de gezondheidszorg, de waardering van ouderdom en de groeiende invloed die we als mens hebben op ons levenseinde.

Er is nauwelijks onderzoek gedaan naar de mensen die hun leven voltooid achten. We weten niet om hoeveel mensen het gaat, of wat precies 'voltooid' is. Els van Wijngaarden deed wel onderzoek bij mensen die hun leven voltooid achten en een stervenswens hebben. Zij sprak uitvoerig met hen over de vraag wat een goed leven is en wanneer het

voltooid is. Daarbij plaatste ze dit in een groter geheel: hoe gaan we als individu en als samenleving om met ouderdom en dood? Het onderzoek laat zien dat voltooid leven niet zo zeer een afgewogen feit is, maar een 'kluwen van onvermogen en onwil om nog langer verbinding te maken met het leven.' Daarbij spelen 'gevoelens van existentiële eenzaamheid en rol, het gevoel er niet meer toe te doen, zichzelf niet meer herkennen als zichzelf, existentiële verveling en weerzin tegen gevreesde of ervaren afhankelijkheid'.

Het onderzoek plaatst kanttekeningen bij het wetsvoorstel voor stervenshulp bij voltooid leven: de vraag is of de stervenswens wel intrinsiek en coherent is en daarnaast zijn er sociaal-maatschappelijke factoren die om een maatschappelijk antwoord vragen.

Complexiteit

Sandrina Sangers is beleidsadviseur bij Agora, een organisatie voor kwaliteit in de palliatieve zorg en geeft een beeld van de complexiteit van de discussie. 'Ik raak het spoor bijster bij alle standpunten, blogs en artikelen die verschenen zijn'. Uit de discussie

filtert zij een aantal zaken die van belang zijn. Artsen waarschuwen voor een ondermijning van de euthanasiewet, die volgens de Commissie Schnabel ruimere mogelijkheden biedt dan hoe hij nu wordt toegepast. Ook zouden we de vraag moeten stellen wie de stervenshulp zou moeten verlenen, en of dat niet in tegenspraak is met de autonomie van degene met de stervenswens. En welke waarde vinden we als samenleving belangrijk, dat van de vrije, zelfredzame en onafhankelijke mens, of hechten we aan verbondenheid en ruimte voor kwetsbaarheid? Sangers vindt het belangrijk dat we het maatschappelijk debat voeren, maar nog meer dat we als individuen met onze naasten spreken over hoe we over ons eigen levenseinde denken. Tot slot stelt ze de vraag: als iemand geen toekomst meer ziet, moet dat door de overheid opgelost worden?

Bouchaid Saadane, voorzitter van het Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM) vertelt hoe dit thema tot verbazing leidde in de moskee waar hij erover sprak. Binnen de moslimgemeenschap is de

overtuiging dat het leven is gegeven door de Schepper; de mens heeft de plicht alles eraan te doen om te blijven leven. Men respecteert de vrijheden die Nederland kent, maar heeft moeite met dit wetsvoorstel. Het lijden aan eenzaamheid wordt in de moslimgemeenschap niet herkend, daar is de sociale cohesie groter en is er een vanzelfsprekende zorg voor ouders door de kinderen. Saadane pleit ervoor niet de gevolgen van eenzaamheid aan te pakken met een wet die stervenshulp legaliseert, maar de oorzaak weg te nemen door eenzaamheid tegen te gaan, armoede te bestrijden en goede zorg te garanderen.

Gerard Baltus, coördinator bij de Nederlandse Vereniging voor het Vrijwillig Levenseinde verwoordt hun standpunt als volgt: ieder mens heeft recht op een waardig levenseinde en zelfbeschikking, met zo weinig mogelijk overheidsinterventie. Uiteraard is de NVVE voor waardevolle ouderenzorg en een betrokken samenleving. Maar dan nog zijn er mensen die de dood kiezen boven het leven. Daarom pleit Baltus voor een humanisering van het sterven in plaats van een medicalisering: 'Het sterven is een existentiële gebeurtenis en de dood is niet van de dokter maar van de mens die sterft'.

Dilemma

GroenLinks-Kamerlid Linda Voortman vindt dat het onderwerp een debat met diepte verdient, zoals nu ook gebeurt. Er is duidelijk een dilemma: geen mens is een eiland, wat vraagt om betrokkenheid en sociale samenhang, maar het recht op zelfbeschikking weegt ook zwaar. Dat betekent dat Voortman het een goed idee vindt om het wetsvoorstel voor te bereiden, waarbij goed gekeken moet worden hoe het ingevuld wordt. Het gaat wat haar betreft niet om de eenzaamheid, de staat van de gezondheidszorg

of de waardering van ouderdom, daar moet sowieso wat aan gedaan worden. Het gaat wel om het recht doen aan een diepgevoelde wens van mensen. En al gaat het om een kleine groep, de Tweede Kamer maakt wel vaker wetten voor een kleine groep mensen.

Tweede Kamerlid Corinne Ellemet, sinds de verkiezingen woordvoerder gezondheidszorg van de GroenLinksfractie, benadrukte het belang van een zorgvuldige afweging. 'In de tegenstellingen zit veel nuance en het is belangrijk voor GroenLinks om dat mee te nemen.' Ook voor politici is het een heel persoonlijk thema, stelde zij.

Gesprek

In het gesprek met de aanwezigen en de sprekers komen een aantal thema's en vragen aan bod, die ook na deze avond om verder gesprek in de Kamer en de samenleving vragen.

- Wekt een voltooid leven-wet de suggestie dat we alles kunnen oplossen of moeten we accepteren dat er zaken in het leven zijn die we niet kunnen verhelpen en het antwoord zoeken in nabijheid?
- Bestaat 'voltooid leven' wel, of gaat het om andere problemen?
- Zijn we verleerd om te gaan met lijden, is de samenleving de 'levenskunst' kwijtgeraakt met het verdwijnen van religies en de individualisering?
- De invloed van religies is divers: van de opdracht tot leven in de islam en het 'gij zult niet doden' in het christendom, tot meer liberale christelijke visies zoals het 'onder dank teruggeven van het leven' en het individuele geweten tegenover God.

De boodschap die alle aanwezigen onderstrepen: al is het moeilijk, laten we vooral praten over het levenseinde, zowel individueel met onze naasten, als in de samenleving en de politiek.

In de Verenigde Staten zien we met Trump 'extreem rechts' aan de macht. Dat is risicovol, ook omdat naaste medewerkers van de narcistisch overkomende Trump in staat lijken een autoritaire staat te creëren. Misschien valt het mee, mede door verzet van onderop. Daar is wel iets, *dat tegen zit*. In Zuid-Afrika heeft president Zuma iets met *verleiding van de macht*. Hij is de opvolger van de grote Mandela. Het raakt me, omdat ik als jonge antropoloog in Zuid-Afrika onderzoek deed onder drie Tswana-stammen en m'n dissertatie over hen opdroeg aan een tweede held van het land: Beyers Naudé. Jammer dat Zuma dit bezoedelt door laakbaar om te gaan met zijn macht. Hem wacht een rechtsgeding en (al) vrij veel verzet.

Wat ook tegenvalt, is de situatie in Turkije, nadat Erdogan in het parlement een 50+1 positie kreeg. Hoe hij de rechtstaat ter zijde schuift, sterk naar islamisme neigt en journalisten, rechters en leraren massaal 'zuivert'. Dit komt mede door Erdogan's dwaze opvatting van democratie, namelijk: 'het volk mag kiezen, maar daarna geen kritiek uiten op staatsmacht en heersende elite'. Kortom geen 'trias politica', wat juist de kern is van democratie.

Mijn Turkse vrienden bezoeken nu minder snel hun familie. Sommigen proberen het toch, maar nu wordt zelfs hun paspoort ontnomen of hun banktegoed geblokkeerd. Nederland doet daar weinig tegen, maar treedt wel op tegen Turkse ministers die hier willen spreken. Dat is op zich begrijpelijk, of de actie tegen beide ministers juridisch wel kan, is de vraag. Maar dat Erdogan als reactie zelfs een negatief stemadvies gaf voor twee partijen bij ons, is niet te vatten. Ook niet te bevatten is dat hij Nederlanders nazi's of 'daders' van Srebrenica noemde. Subtiel bedreigde Erdogan alle Europeanen met onveiligheid op straat.

Gaat hij nu op 16 april zo zijn referendum winnen? Ook door elke nee-stemmer een 'terrorist' te noemen? Mogelijk, hoewel het provoceren van de EU velen er ook toe kan brengen alsnog te kiezen voor een 'nee-stem'. Die provocaties zorgen nu al voor minder toerisme naar en handel met Turkije. Het gezegde '*Het probleem is niet dat alles tegenzit, maar meer de perceptie dat alles tegenzit*' heeft veel waarheid en geeft dan een onnodige mineurstemming. Maar in deze drie gevallen lijkt dat minder het geval. Er is wel sprake van meer dan '*de perceptie dat het wat tegen zit*'.

Dr. Hans Feddema is antropoloog, historicus en essayist.

Els van Wijngaarden licht de resultaten van haar onderzoek toe.

